

Onwennig respect. Mentaliteitsvragen bij de *Querelle des Anciens et des Modernes*.

P. Pelckmans

De *Querelle des Anciens et des Modernes* is een obligaat hoofdstuk in elke wat uitvoeriger Franse literatuurgeschiedenis. De handboeken hebben er een te zeldzaam handig symbool aan: de historische feiten lijken voor één keer als het ware vanzelf te passen in een didactisch goed ogend schema. De *Querelle* zorgt vlak voor de eeuwwende - dus op het geschikst denkbare moment - voor een sensationele omzwaai van wat doorgaans beschreven wordt als het strak-dogmatische Franse classicisme naar de zo anders gearde Verlicht-kritische opstelling.

Wie meer wil vernemen, ontdekt eerst dat de zo doorslaggevende episode de laatste twee decennia nagenoeg onbestudeerd bleef. De handboekschrijvers blijven er gretig over doorvertellen, maar geen enkele wetenschapper kwam al die tijd op de idee er een nieuwe monografie aan te wijden. Als men naar de teksten zelf teruggrijpt, wordt het duidelijk waarom: de in de *Querelle* uitgewisselde argumenten blijken opvallend minder interessant dan op dergelijk historisch scheiden der wegen te verwachten viel. De querulanten zijn het over de meeste principekwesties die in hun debatten ter sprake komen fundamenteel eens en weerleggen dus over en weer stellingen die de ander niet echt verdedigt. Als de storm even bedaart, lijken ze zelf verwonderd over de heftigheid van hun conflict;¹⁾ ook satirische teksten, die zich per definitie afstandelijk opstellen, hebben er nooit moeite mee de hele hetze vlot te bagatelliseren:

Il s'agissait de la réputation d'un vieux poète grec dont, depuis deux mille ans, on ignore la patrie, aussi bien que le temps de sa mort. Les deux partis avouaient que c'était un poète excellent; il n'était question que du plus ou du moins de mérite qu'il fallait lui attribuer. Chacun en voulait donner le taux; mais, parmi ces distributeurs de réputation, les uns faisaient meilleur poids que les autres.²⁾

Die disproportie tussen de inzet en de gespandeerde animositeit is niet eens de vreemdste paradox van de *Querelle*. Driehonderd jaar later valt het op dat de enkele argumenten die maar door één partij ingeroepen werden nogal eens aan de 'verkeerde', voor ons onverwachte kant kwamen opduiken. Een beroep op de christelijke waarden hoort naar twintigste-eeuws aanvoelen eerder bij de *Anciens*. In werkelijkheid waren het de *Modernes*, deze objectieve gangmakers van de Verlichting, die betoogden dat de recente Franse letterkunde om die reden hoger moest scoren dan de Oudheid: Homerus en de zijnen waren bij al hun door niemand betwiste talent toch maar verstoken gebleven van het licht der Openbaring! Van de *Anciens* verwacht men traditionele attitudes; hun bewondering geldt dikwijls, naast het vakmanschap van de oude auteurs, de patriarchale sfeer van hun teksten, die dan gunstig afsteekt bij de ijdele complicatie van de eigen tijd. Anders dan de hooggecultiveerde voorbeelden van een man als Erasmus staan hun Ouden, zij het met een minder opzichtig primitivisme, al vlakbij de achttiende-eeuwse nostalgische wensdromen over *les bons sauvages*.³⁾

De *Querelle* kwam nooit veel verder dan een opgewonden dovemansgesprek, een onontwarbaar kluwen van stereotiepe en tegendraadse standpunten. Ik hoop hier, via een viertal markante teksten, te suggereren dat de verwarring onvermijdelijk was: de *Anciens* en de *Modernes* waren beiden - dat is althans mijn stelling - in de greep van een veel radicaler antropologische mutatie dan ze zelf konden vermoeden. Hun oeverloze discussies zullen het reële verloop van de verdere geschiedenis nauwelijks beïnvloed hebben; ze zijn er niet minder *symptomatisch* om.

Verloop

De *Querelle des Anciens et des Modernes* begon met een stunt. Op 27 januari 1687 bracht Lodewijk XIV een feestelijk bezoek aan zijn goede stad Parijs. De Zonnekoning had toen juist met succes een voor die tijd gewaagde fisteloperatie ondergaan; die goede afloop vroeg om een *Te Deum*. Daarna ging de koning de gelukwensen van de stad in ontvangst nemen; tenslotte rondde hij de dag af met een feestzitting van de *Académie française*, waar de veertig onsterfelijken zoals gepast gezorgd hadden voor een lofdicht op hun hoge beschermer. Een gelegenheidsstuk dus, waarvan niemand meer verwachtte dan een vuurwerk aan superlatieven en mythologische vergelijkingen. Charles

Perrault, die zich de opdracht had laten geven de tekst te schrijven, maakte er een evenement van.⁴⁾

Perrault zou tien jaar later beroemd worden met zijn *Contes de ma mère l'oie*, de Sprookjes van Moeder de Gans. De dag dat de koning op bezoek kwam overtrof hij zichzelf met een sprookje voor volwassenen, dat minstens even beroemd zou blijven. Zijn gedicht over *Le siècle de Louis le Grand* lanceerde de moderne vooruitgangsgedachte: Perrault betoogde met klem dat de eigen eeuw in alle opzichten beter presteerde dan de in alle colleges en geleerde geschriften zo bewierookte Oudheid. Absoluut nieuw was die bewering natuurlijk niet; een stunt slaat trouwens nooit in als hij niet inspeelt op één of andere onderhuids gebleven verwachting. Perrault bracht vooral een *novum* doordat hij zich zo agressief opstelde: de hele zestiende en zeventiende eeuw lang hadden de humanisten in hun euforische momenten bescheidener beweerd dat ze *even goed* werk konden leveren als de Ouden.

Het werd een schandaal, al bleef het in de eeuw van de etiquette ondenkbaar dat de *séance royale* echt in het honderd zou lopen. Pas nadien barstte de hel goed los. Perrault verdedigde zijn standpunt met een uitvoeriger *Parallèle des Anciens et des Modernes* in vier banden; hij kreeg de mondaine steun van de *Mercure galant* en van vooruitstrevende auteurs zoals de toen dertigjarige Fontenelle. De gevestigde auteurs kozen meestal voor de Oudheid en vonden in Boileau een enthousiaste, zij het niet altijd diplomatische pleitbezorger. Om Pindarus te verdedigen was hij zo onvoorzichtig zelf een Franstalig gedicht in diens stijl te plegen, een *Ode sur la prise de Namur*, die zijn tegenstanders helemaal zonder scrupules durfden weglachen. Hij kreeg trouwens zijnerzijds even vaak gelegenheid om te lachen: nu de grote auteurs het andere kamp kozen, zagen de *Modernes* zich regelmatig verplicht allerlei overduidelijk secundaire eigentijdse auteurs tegen Homerus en Euripides uit te spelen.

De ruzie raakte pas zeven jaar later bijgelegd. Niemand minder dan de grote Arnauld vond het toen de moeite waard om vanuit zijn ballingschap een verzoenend woord te spreken. Het is tekenend voor de stijl van de hele *Querelle* dat zijn lange brief⁵⁾ de problematische evaluatie van de Oudheid niet eens ter sprake bracht, maar liever stilstond bij Perraults morele bezwaren tegen Boileaus *Satire X*. De kampers maakten van de prestigieuze arbitrage gebruik om hun aanslepende vete eervol af te ronden.

Fontenelle en de dwaasheid van de *anciens*

In een veelgebruikte literatuurgeschiedenis prijst Verdin-Louis Saulnier de *Digression sur les Anciens et les Modernes* (1688) van Fontenelle als het zinnigste geschrift van het hele debat, "*l'ouvrage le plus sensé qui soit sorti de la Querelle*".⁶⁾ De niet al te historisch te noemen uitspraak sluit aan bij de toon van de *Digression* zelf, waar Fontenelle voortdurend voorgeeft te spreken in naam van een elementair gezond verstand:

Toute la question de la prééminence entre les anciens et les modernes étant une fois bien entendue se réduit à savoir si les arbres qui étaient autrefois dans nos campagnes étaient plus grands que ceux d'aujourd'hui. En cas qu'ils l'aient été, Homère, Platon, Démosthène ne peuvent être égaux dans ces derniers siècles, mais si nos arbres sont aussi grands que ceux d'autrefois, nous pouvons égaler Homère, Platon et Démosthène.⁷⁾

Het hele essay lang blijven alle redeneringen even nadrukkelijk vanzelfsprekend klinken. Fontenelle onderstreept regelmatig, met navoelbare trots, dat hij twistpunten die elders een schat aan stijlfiguren en exempla vragen in korte woorden weet af te handelen. De Ouden hadden hetzelfde soort hersenen als wij, dus wat toen kon blijft kunnen:

J'ai cru que le plus court était de consulter un peu sur tout ceci la physique, qui a le secret d'abrèger bien des contestations que la rhétorique rend infinies.⁸⁾

De Ouden deden weliswaar fundamentele uitvindingen, maar ook dat is geen bijzondere verdienste. Ze kwamen gewoon eerst en we hadden het in hun plaats ook wel geklaard. Veel wonder zit er niet in, "*il n'y a pas là grand mystère*" (p. 248) ...

Saulniers appreciatie bewijst dat die evidenties ook vandaag nog overtuigend klinken; het is nog altijd niet makkelijk zich over de intussen drie eeuwen oude argumenten te verwonderen. Pas na herhaalde lectuur gaat het opvallen dat de *Digression*, bij alle vooruitgangsgeloof, niet al te best in staat lijkt zich een verrijkende continuïteit voor te stellen. De belangrijkste verdienste van het verleden is dat het leerde allerlei vergissingen te vermijden: de Ouden hebben alle dwaasheden zo exhaustief uitgeput dat we ons voortaan die doolgang kunnen besparen:

Nous avons l'obligation aux anciens de nous avoir épuisé la plus grande partie des idées fausses qu'on se pouvait faire; il fallait absolument payer à l'erreur et à l'ignorance le tribut qu'ils ont payé, et nous ne devons pas manquer de reconnaissance envers ceux qui nous en ont acquittés. Il en va de même sur diverses matières, où il y a je ne sais combien de sottises que nous dirions si elles n'avaient pas été dites, et si on ne nous les avait pas, pour ainsi dire, enlevées.¹⁰⁾

De vraag waarom de omweg onvermijdelijk was komt niet aan de orde. Het postulaat - "*il fallait absolument*" - klinkt des te bevreemden-der als men merkt dat de verworvenheden van de recente wetenschap in de *Digression* even evident lijken als Fontenelles eigen redeneringen:

Il eût toujours dû être bien facile, à ce qu'il semble, de s'aviser que tout le jeu de la nature consiste dans les figures et dans les mouvements des corps; cependant, avant que d'en venir là, il a fallu essayer des idées de Platon, des nombres de Pythagore, des qualités d'Aristote, et tout cela ayant été reconnu pour faux, on a été réduit à prendre le vrai système.¹¹⁾

De Renaissance had model kunnen staan voor een positiever soort inspiratie. Fontenelle ziet die verrijkende dialoog als een gelukje: de westerse mens kon op het eind van de duistere Middeleeuwen in de teruggevonden geschriften vlug leren wat hij anders iets trager zou herontdekt hebben.¹²⁾

De beroemdste vergelijking van de *Digression* assimileert de vooruitgang met de volwassenwording van één individu, dat altijd maar bijleert. Het bijleren dat er concreet ter sprake komt bestaat ook daar in het verwerpen van andermans aberrante vergissingen. Fontenelles onvermogen een positievere continuïteit te denken blijkt zelfs in de privégeschiedenis van zijn ene wereldhistorische subject, dat, volgens de *Digression*, het grootste deel van zijn tijd verdeed aan absurde oorlogen; het komt daar nu eindelijk van terug:

Il serait bien plus avancé si la passion de la guerre ne l'avait occupé longtemps, et ne lui avait donné du mépris pour les sciences, auxquelles il est enfin revenu.¹³⁾

Alleen naar de toekomst toe lijkt de vooruitgang een moment echt cumulatief.¹⁴⁾ Het verleden, dat in dit betoog over de Ouden het uit-

gebreedst aan bod komt, was zo te zien een verzameling dwaasheden. De obstinate voorkeur van de Anciens wordt dan zonder meer belachelijk:

Les hommes, non contents d'abandonner la raison pour les préjugés, vont quelquefois choisir ceux qui sont les plus déraisonnables.¹⁵⁾

Boileau en de dwaasheid van de *modernes*

Boileaus belangrijkste interventie in het debat dient zich aan onder de onverwachte titel *Réflexions critiques sur quelques passages du rhéteur Longin où, par occasion, on répond à quelques objections de monsieur P*** contre Homère et contre Pindare* (1694). De tweede-eeuwse retor Longinus was - althans volgens de in de zeventiende eeuw gangbare toeschrijving - de auteur van een bekend tractaat over het sublieme, waarvan Boileau twintig jaar eerder de eerste leesbare Franse vertaling bezorgd had.¹⁶⁾ Hij licht er ditmaal negen passages uit, die hij in evenveel (genummerde) *réflexions* toepast op de stellingnames van zijn tegenstander Perrault.

De reeks begint bepaald ontgoochelend. *Réflexion I* vertelt hoe Boileau in zijn jonge jaren een paar keer in behandeling geweest was bij een broer-arts van Charles Perrault, die hem niet te efficiënt geadviseerd zou hebben. De eerlijkheid gebiedt daar aan toe te voegen dat Boileau zo massief de puntjes op deze absoluut bijkomstige i's zette omdat Perrault hem eerst in een open brief aan die dankbaarheidsplicht herinnerd had. Dergelijke persoonlijke venijnigheden horen bij de huisstijl van het toenmalige literaire milieu; over de diepere gronden van de *Querelle* leren ze ons uiteraard niets.

De verdere *Réflexions* bestaan goeddeels uit detaildiscussies over diverse door Perrault gewraakte passages van Homerus en Pindarus. Tussendoor trekt Boileau de perspectieven af en toe open; het blijkt dat ook hij zich op een stuk onweerlegbare evidentie beroept. Alleen heeft die bij hem minder te maken met de intrinsieke juistheid of de logische overtuigingskracht van zijn redeneringen dan met een eeuwenoude consensus. Boileau zelf zou het verschil nauwelijks begrepen hebben: redelijkheid en gevestigde mening vallen voor hem probleemloos samen. De *Parallèles* zijn dan letterlijk aberrant; zelfs Perraults vrienden, die Boileau regelmatig "*dans le monde*" (p. 494)¹⁷⁾ ontmoet, staan, als we hem mogen geloven, perplex:

Je ne sais pas comment (Perrault) s'est allé mettre en tête de heurter si lourdement la raison en attaquant dans ses *Parallèles* tout ce qu'il y a de livres anciens estimés et estimables. Veut-il persuader à tous les hommes que depuis deux mille ans ils n'ont pas le sens commun? Cela fait pitié.¹⁸⁾

De zevende *Réflexion* herneemt dezelfde evidentie:

Le gros des hommes à la longue ne se trompe point sur les ouvrages de l'esprit. Il n'est plus question, à l'heure qu'il est, de savoir si Homère, Platon, Cicéron, Virgile, sont des hommes merveilleux; c'est une chose sans contestation puisque vingt siècles en sont convenus. Il s'agit de savoir en quoi consiste ce merveilleux qui les a fait admirer de tant de siècles; et il faut trouver moyen de le voir, ou renoncer aux belles lettres auxquelles vous devez croire que vous n'avez ni goût ni génie, puisque vous ne sentez point ce qu'ont senti tous les hommes.¹⁹⁾

Het soort massieve zekerheid dat hier spreekt is voor ons nagenoeg onverteerbaar geworden. Haar credo valt bij nader toezien minder dogmatisch uit dan wij spontaan zouden verwachten. De *Modernes* beweerden graag dat hun tegenstanders beaat-kritiekloos opkeken naar al wat maar de nodige eeuwen oud was.²⁰⁾ Boileau zal dergelijke karikaturen vrijblijvend gevonden hebben: zijn bewondering is inderdaad veel selectiever. Hij geeft volmondig toe dat de Oudheid talloze onbeduidende teksten naliet; de enkele heel grote steken er vanzelf bovendien omdat ze aldoor bewonderd bleven:

Je ne règle point l'estime que je fais d'eux par le temps qu'il y a que leurs ouvrages durent, mais par le temps qu'il y a qu'on les admire. C'est de quoi il est bon d'avertir beaucoup de gens qui pourraient mal à propos croire ce que veut insinuer notre censeur: qu'on ne loue les anciens que parce qu'ils sont anciens et qu'on ne blâme les modernes que parce qu'ils sont modernes. Ce qui n'est point du tout véritable, y ayant beaucoup d'anciens qu'on n'admire point et beaucoup de modernes que tout le monde loue. L'antiquité de l'écrivain n'est pas un titre certain de son mérite; mais l'antique et constante admiration qu'on a toujours eue pour ses ouvrages est une preuve sûre et infail-
libile qu'on doit les admirer.²¹⁾

Elders in de *Réflexions*²²⁾ vernemen we dat ook de enkele hoogbewonderde werken niet boven alle kritiek staan. Alleen lijkt het aangewezen

die principieel aanvaardbare reserves, waarvoor Horatius en de retor Longinus al de juiste toon vonden, voorzichtig en met passend respect te formuleren. De bewondering voor Homerus en de zijnen impliceert ook geen misprijzen voor de eigentijdse auteurs; het zou alleen voorbarig zijn deze tijdgenoten te vlug op te hemelen:

Il ne faut pas, quelque admirable que vous paraisse un moderne, le mettre aisément en parallèle avec ces écrivains admirés durant un si grand nombre de siècles, puisqu'il n'est même pas sûr que ses ouvrages passent avec gloire au siècle suivant. En effet, sans aller chercher des exemples éloignés, combien n'avons-nous point vu d'auteurs admirés dans notre siècle dont la gloire est déchuée en très peu d'années?²³⁾

Boileau verwijst naar de in zijn tijd erg getaande glorie van de Pleiade-dichters; hij vermeldt verder de Vroeglatijnse auteurs Naevius en Ennius, die ten tijde van Augustus uit de mode geraakten. Veelzeggend genoeg betreft de enige *déchéance* die de tekst ook motiveert de vroeg-zeventiende-eeuwse briefschrijver Guez de Balzac (1597-1654), wiens in de tijd van Richelieu alomtorend geprezen epistels voor de soberder smaak van de late zeventiende eeuw gezocht waren gaan klinken. Op een heel ander vlak dan Perrault was ook Balzac eigennuttig; hij had een couranter proza moeten schrijven:

On ne peut plus lui pardonner ce soin vicieux qu'il a de dire toutes choses autrement que ne le disent les autres hommes, de sorte que tous les jours on retorque contre lui ce même vers que Maynard a fait autrefois à sa louange:

Il n'est point de mortel qui parle comme lui.

Il y a pourtant encore des gens qui le lisent; mais il n'y a plus personne qui ose imiter son style, ceux qui l'ont fait s'étant rendus la risée de tout le monde.²⁴⁾

Tussen integratie en individualisme

Het vooruitgangsgeloof van Fontenelle ziet terloops uit naar toekomstige aanvullingen, maar weet niet te erven; traditie en geplogenheden zijn alleen maar een dwaas vooroordeel, "*le préjugé grossier de l'antiquité*"²⁵⁾ (p. 260), waarmee wie zinnig wil denken zonder meer moet breken. In die zin is het geen toeval dat de *Digression* de wereldgeschiedenis zo gretig vergelijkt met de volwassenwording van één individu: Fontenelles hele betoeg staat in dat individualistische regis-

ter, het soort rede waartoe hij hier uitnodigt is in wezen een afzonderlijk en afzonderend avontuur.

Boileau blijkt zijnerzijds nergens gehinderd door enige beknelling. Zijn *Réflexions* bevatten geen al te diepe gedachten, maar getuigen hoe dan ook van een vrijheid binnen de traditie en het respect die intussen zo goed als onvoorstelbaar werd. Boileau heeft er nog geen moeite mee; de vraag is of hij daarmee geen late getuige is van een veel oudere grondhouding, die rond de eeuwwende 1700 voorgoed - althans tot nog toe onomkeerbaar - in het gedrang kwam. Dezelfde *aisance* binnen een wereld van voorbeelden en beregeling is trouwens in het hele *Ancien Régime* na te wijzen; zelfs een zo eminent-persoonlijke geest als Michel de Montaigne doorspekt zijn *Essais* met overvloedige citaten en denkt zelfstandig via het erfgoed van de Oudheid. Het sprak vanzelf omdat alle maatschappijen en culturen zich immers altijd al ontplooid hadden binnen een wisselend spel van regels en normen. De Romeinen spraken in die zin van de *mos maiorum* en bewezen daarmee dat hun burgerdeugd verwant bleef aan de door de ethnologen verkende 'primitieve' maatschappijen.

Wij zouden dergelijke voortdurende omkadering in alle opzichten *eng* vinden: sinds de Verlichting werd het onze eerste reflex op alle terreinen een radicaal eigen weg te zoeken. *La Querelle des Anciens et des Modernes* staat wat dat betreft op de waterscheiding; ze hoort bij de moeizame overgang van een oude zin voor integratie naar het Verlichte individualisme. De *Querelle* heeft die mutatie natuurlijk niet veroorzaakt, waarschijnlijk niet eens echt bespoedigd; ze bewijst op haar manier dat meer en meer mensen het er in de late zeventiende eeuw moeilijk mee kregen zich in een wereld van voorbeelden en modellen op hun gemak te blijven voelen.

Dat dit nieuwe ongemak zich slechts onhandig en approximatief wist te uiten is nauwelijks verwonderlijk. De *Modernes* kwamen uiteraard niet op het idee eigenzinnigheid zonder meer te proclameren; het was daar nog meer dan een eeuw te vroeg voor. Hun wens een eigen gang te gaan was kledde zich dus in in de aanvaardbaarder - en blijkens de verontwaardigde reacties al gewaagde - ambitie beter te schrijven dan voordien. Ze betoogden dat de Ouden op alle terreinen zwaar ondermaats gebleven waren; in de praktijk konden ze alleen bewijzen dat hun oeuvre niet voldeed aan de normen van de zeventiende eeuw. Die normen leken voor de beide partijen zo eeuwiggeldend dat het ana-

chronisme hun nauwelijks opviel. Achteraf gezien is het duidelijk dat de hele *Querelle* daarmee fataal moest verzanden in een doolhof van weinig relevante vitterijen.

Als de *Anciens* al een historisch smaakverschil inriepen, beschreven ze hun geliefde Oudheid als een idyllisch-patriarchale gouden eeuw; Boileau sprak van een

siècle des héros, où l'on ne connaissait pas la mollesse et les délices;
où l'on se servait, où l'on s'habillait soi-même, et qui se sentait en-
core par là du siècle d'or.²⁶⁾

Jean de la Bruyère slaat in zijn *Discours sur Théophraste* (1688) dezelfde toon aan:

La nature se montrait en eux dans toute sa pureté et sa dignité (...)
Un homme n'était honoré sur la terre qu'à cause de sa force ou de
sa vertu; il n'était point riche par des charges ou des pensions, mais
par son champ, par ses troupeaux, par ses enfants et ses serviteurs; sa
nourriture était saine et naturelle, les fruits de la terre, le lait de ses
animaux et de ses brebis ...²⁷⁾

Die toon klinkt bij hem nog onwaarschijnlijker omdat La Bruyère het niet over de Oudgriekse Homerus en Pindarus heeft; Theophrastus was een leerling van Aristoteles, die dus al in Griekenlands hellenistische herfsttij thuishoort. De hang van de *Anciens* naar dit soort dromerijen bewijst dat ook zij, bij alle trouw aan de traditie, door de nieuwe tijdsgeschiedenis beroerd waren. Ze lopen vooruit op een typische *compensatie* van het individualisme. Al van in de achttiende eeuw gaan velen de verbeurde integratie deels ook missen,²⁸⁾ waar elke culturele omkering voortaan als tyrannie en ongeloofwaardig overkomt, leiden die gemengde gevoelens onder andere tot de droom van een eenvoudig-directe verbondenheid met de natuur. Veel achttiende-eeuwse reisbeschrijvingen spelen in op die nostalgie: de lezers geloofden graag dat de Indianen en de Polynesiërs aan de andere kant van de wereld een stuk ongerepte natuurstaat hadden weten te vrijwaren. De *Anciens* denken met hetzelfde heimwee terug aan een vriendelijk-idyllisch ochtendgloren van de wereld, "*l'aimable simplicité du monde naissant*".²⁹⁾ De Ouden hebben voor hun bewonderaars van eeuw tot eeuw net alles betekend!

Het romantische enthousiasme voor de Vooruitgang droomt van een ander soort integratie. Wie wars is van alle bindende patronen smaakt zekere vervangbaarheid in de gezamenlijke opmars naar een groots doel; niemand hoeft zich daarbij benauwd te voelen omdat die verre toekomst alleszins breekt met alle actueel knellende kaders. Het verlichte optimisme over de vorderingen van de rede blijft doorgaans veel nuchterder en gereserveerder dan die romantische hoogstandjes; de ideeëngeschiedenis concludeert dan meestal dat de filosofen pragmatischer, realistischer waren dan hun erfgenamen.³⁰⁾ Zonder die kwaliteiten te ontkennen wou ik daaraan toevoegen dat hun minder opgetogen visie de individualistische breuk die aan het hele avontuur ten grondslag ligt des te duidelijker te zien geeft. Het credo van de *Modernes* gaat nog niet veel verder dan de summiere overtuiging dat de onderdanen van *Louis le Grand* het allemaal anders en beter kunnen.

De conclusie van Fénelon

De interpretatie van de *Querelle* die zich daarmee aftekent is zeker niet nieuw. Ze werd in alle handboeken al beschreven als een episode van een fundamentele overgang van traditie naar initiatief, die de hele eeuwwende 1700 domineert. In het licht van de recente antropologie - en, denk ik, van een globaal veranderend cultuurklimaat - komen we wel tot een genuanceerder appreciatie van die overgang. Het gezond verstand van de *Modernes* lijkt voortaan, al blijven wij dat nog steeds quasi instinctief delen, geen evidente zaak en geen onbetwistbaar pluspunt meer. We beginnen te begrijpen dat het om een vroege exponent ging van een voordien nagenoeg ondenkbare opstelling. Omgekeerd lag het standpunt van de *Anciens* complexer dan het doffe dogmatisme dat hun tegenstanders hun toedichtten.

Om af te sluiten citeer ik de slotparagraaf van Fénelons *Lettre à l'Académie* (1714), die in het hier aangegeven perspectief een onverwachte dimensie krijgt. Negentien jaar na de arbitrage van Arnauld was de *Querelle* opnieuw opgeflakkerd rond een sterk bekorte, gemoderniseerde bewerking van de *Ilias*.³¹⁾ Voor de enen was dat zoveel als heiligschennis; hun protest werd voor de anderen een gelegenheid om de bezwaren tegen de authentieke Homerus nog eens uitgebreid op te rakelen. De aartsbisschop van Cambrai, voor velen op dat moment de eerste prelaat van Frankrijk, probeerde nu op zijn beurt de gemoederen te bedaren. Zijn uitvoerige advies heeft zalvende woorden voor beide partijen; hij rondt af met 'une espèce d'apologue',³²⁾ eigenlijk

een uitgebreide vergelijking, die de tegenstelling tussen de antieke en de eigentijdse schrijfstijl vergelijkt met die tussen klassieke en gotische architectuur:

Les inventeurs de l'architecture qu'on nomme *gothique* et qui est, dit-on, celle des Arabes crurent sans doute avoir surpassé celle des architectes grecs. Un édifice grec n'a aucun ornement qui ne serve qu'à orner l'ouvrage; les pièces nécessaires pour le soutenir ou pour le mettre à couvert, comme les colonnes et la corniche, se tournent seulement en grâce par leurs proportions. Tout est simple, tout est mesuré, tout est borné à l'usage. On n'y voit ni hardiesse, ni caprice qui impose aux yeux. Les proportions sont si justes que rien ne paraît fort grand, quoique tout le soit.³³⁾

De schoonheid van een Griekse tempel is dat alles er op zijn plaats staat. Alles schikt zich naar de functionaliteit en de proporties van het geheel en is alleen ('seulement') daarom mooi. De kathedralenbouwers hadden een ander ideaal. Ze moesten het hebben van waagstukken en van versieringen die een zelfstandig bestaan gaan leiden:

Au contraire l'architecte gothique élève sur des piliers très minces une voûte immense qui monte jusqu'aux nues. On croit que tout va tomber, mais tout dure pendant des siècles. Tout est plein de fenêtres, de roses et de pointes. La pierre semble découpée comme du carton. Tout est à jour, tout est en l'air. N'est-il pas naturel que les premiers architectes gothiques se soient flattés d'avoir surpassé par leur vain raffinement la simplicité grecque?³⁴⁾

Fénelon schijnt te denken aan wat wij nu flamboyante gothiek plegen te noemen. Hij ziet die als een triomf van wat net nog kan: de architecten spelen met disproporties - de zuilen zijn te rank voor de gewelven - en overladen hun bouwsels met ornamenten die, los van alles, als het ware in het ijle ('jour', 'en l'air') zweven. Dat één en ander technisch een knappe prestatie was, is Fénelon niet ontgaan. De Griekse eenvoud is daarmee niet voorbijgestreefd.

De *Querelle* ging voortdurend de mist in omdat *Anciens en Modernes* grotendeels dezelfde literaire criteria hanteerden. Met zijn overstap naar de architectuur heeft Fénelon het eindelijk over twee echt verschillende stijlen. Honderd jaar later zou de Romantiek hetzelfde contrast tussen tempels en kathedralen uittentreuren herhalen en aan de gotiek de voorkeur geven; de bakens zijn dan definitief verzet.

Fénelon hield het bij een traditioneler voorkeur; integratie ging voor hem nog boven gewaagde afzonderlijkheid.

Noten

1. Cf. bv. de bekende verzoeningsbrief van Boileau aan Perrault, waar de eerste de *Parallèles* nagenoeg onderschrijft (Boileau, *Oeuvres complètes*, Paris, Gallimard, 1966, pp. 571-574).
2. Montesquieu, *Oeuvres complètes*, t.1, Paris, Gallimard, 1949, p. 183 (*Lettres persanes*, XXXVI). "Het ging om de reputatie van een oude Griekse dichter, van wie men nu al tweeduizend jaar noch de geboorteplaats noch de sterfdatum kent. Beiden partijen gaven toe dat hij een uitmuntend dichter was; alleen vonden de enen hem nog voortreffelijker dan de anderen. Iedereen wou zijn kwaliteit precies inschatten; het ongeluk wilde dat de enen wat guller schatten dan de anderen."
3. De situatie gaat er nog verwarder uitzien als men bedenkt dat smaak en principes lang niet altijd samenvielen. De *Ancien* Jean de la Bruyère, bv., schrijft een veel eigenzinniger, minder klassiek proza dan de *Moderne* Fontenelle. Cf. daarover Robert Garapon, *La Bruyère et Fontenelle* in Alain Niderst (éd.), *Fontenelle*, Paris, P.U.F., 1989, pp. 297-303.
4. Over Perraults persoonlijke motieven voor zijn geruchtmakende initiatief, cf. Marc Soriano, *Les Contes de Perrault. Culture savante et tradition populaire*, Paris, Gallimard, 1968., vooral pp. 307-317.
5. Boileau nam hem op in de laatste uitgaven van zijn verzamelde werken, een voorbeeld dat door de meeste moderne uitgevers gevolgd werd. Cf. bv. *Oeuvres complètes*, op.cit., pp. 575-588.
6. V.L. Saulnier, *La littérature française du siècle classique*, Paris, P.U.F., 1943, 8e herziene uitgave 1967, (*Que sais-je?*, 95), p. 127.
7. Verwijzingen naar Fontenelle, *Textes choisis*, Paris, Editions sociales, 1966. "Het hele dispuut over de voorrang tussen ouden en modernen komt welbeschouwd gewoon neer op de vraag of de bomen vroeger groter werden dan nu. Als dat inderdaad zo was, kunnen ook Homerus, Plato en Demosthenes de laatste eeuwen niet meer geëvenaard worden; als onze bomen even groot zijn als die van vroeger, dan kunnen wij Homerus, Plato en Demosthenes evenaren."

8. Id., *ib.*, p. 255. "Ik dacht dat het handigst was hier eventjes de fysica onder de arm te nemen; die heeft zo nogal eens haar manier om problemen waar de retoriek eindeloos over kan doorbomen vlot uit de wereld te helpen."
9. Id., *ib.*, p. 248.
10. Id., *ib.*, p. 249. "We zijn de Ouden dank verschuldigd omdat ze ongeveer alle denkfouten in onze plaats begaan hebben. De onwetendheid en de vergissingen moesten absoluut hun recht hebben; we kunnen niet erkentelijk genoeg zijn voor wie in onze plaats dat leergeld betaalde. Zo gaat het nu eenmaal op allerlei terreinen: overal zijn er massa's dwaasheden waar we faliekant in zouden vervallen als anderen ze niet al begaan hadden: ze hebben die om zo te zeggen voor onze neus weggekaapt."
11. Id., *ib.*, p. 249. "Je had eigenlijk toch altijd al makkelijk kunnen bedenken dat de hele natuur draait op configuraties en bewegingen; en toch moest men het, voor men op die eenvoudige gedachte kwam, nodig eerst proberen met de ideeën van Plato, de getallenmystiek van Pythagoras, de kwaliteiten van Aristoteles. Toen dat allemaal niet bleek te kloppen, opteerde men eindelijk in arren moede voor de juiste theorie."
12. Cf. Id., *ib.*, p. 255.
13. Id., *ib.*, p. 256. "Hij zou een stuk verder staan als hij zich niet te gretig in allerlei oorlogen gestort had zodat de wetenschappen steevast op het achterplan raakten; hij begint daar eindelijk van terug te komen."
14. Cf. "Les vues saines de tous les bons esprits qui se succéderont s'ajouteront toujours les unes aux autres" (Id., *ib.*, p. 256)
15. Id., *ib.*, p. 256. "De mensen geven de rede niet op voor eender welk vooroordeel; ze zoeken er dikwijls ook nog het onredelijkste vooroordeel uit"
16. Cf. daarover Théodore A. Litman, *Le sublime en France. 1660-1714*, Paris, Nizet, 1971, pp. 63-129
17. Boileau, *Oeuvres complètes*, op.cit., p. 494. De *réflexions X, XI en XII* werden in 1711 toegevoegd en blijven hier buiten beschouwing.

18. Id., *ib.*, p.494. "Ik begrijp niet hoe Perrault het in zijn hoofd kon halen heeft zo massief onredelijk te doen: alle alom geachte en achtenswaardige oude werken moeten het in zijn *Parallèles* ontgelden. Hoopt hij soms alle mensen te overtuigen dat ze nu al tweeduizend jaar de plank missloegen? Het is een zielige bedoening."
19. Id., *ib.*, pp. 524-525. "De goegemeente vergist zich op de lange duur niet over de voortbrengselen van de geest. De vraag is intussen allang niet meer of Homerus, Plato, Cicero en Vergilius buitengewone mensen waren; dat staat niet meer ter discussie want twintig eeuwen zijn het daarover eens. Het gaat er nu om te weten wat hen zo knap maakte dat men ze twintig eeuwen kon bewonderen; wie daar geen zicht op krijgt, kan de bellettrie beter zo laten in de wetenschap dat hij er blijkbaar geen verstand van heeft: je begrijpt dan niet eens wat iedereen begrijpt."
20. Cf. bv. Fontenelle, *Digression ...*, pp. 252 en 258. De pleitbezorger van de *Anciens* in Perraults (gedialogeerde) *Parallèle* is van dezelfde geborneerde soort. Boileau schrijft hem af als een onbenul, die door zijn stommigheid een goede zaak bederft: "il défend quelquefois si sottement la raison qu'elle devient plus ridicule dans sa bouche que le mauvais sens" (*ib.*, p. 518). De formulering bewijst eens te meer hoe vlot rede en traditie voor Boileau samenvielen.
21. Id., *ib.*, p. 527. "Ik bewonder de Ouden niet omdat hun werken er al zolang zijn, maar omdat men ze al zolang bewondert. Het is niet overbodig dat even duidelijk te stellen omdat veel mensen anders onze tegenstrever zouden geloven, die insinueert dat wij de ouden prijzen omdat ze oud zijn en onze tijdgenoten minachten omdat ze zo recent zijn. Dat is absoluut niet het geval: er zijn heel wat schrijvers uit de Oudheid die men niet bewondert en heel wat recente auteurs die iedereen apprecieert. Een auteur die oud is is daarom nog niet verdienstelijk; alleen de oude en duurzame bewondering die men altijd voor zijn werk gehad heeft is een zeker en onfeilbaar bewijs dat het die bewondering waard is."
22. Cf. met name *Ib.*, p. 514.

23. Id., ib., p. 525. "Je moet een eigentijdse schrijver, hoe knap die ook mag lijken, niet te vlot op één lijn zetten met de auteurs die men eeuwenlang bewonderde: het is niet eens zeker of zijn nieuwe werken eervol de volgende eeuw zullen halen. We hoeven de voorbeelden niet ver te zoeken: er zijn deze eeuw schrijvers genoeg geweest die men eerst de hemel inprees en die al na enkele jaren in de vergeethoek raakten."
24. Id., ib., pp. 525-526. "We hebben voortaan een hekel aan zijn ongelukkige hebbelijkheid de dingen altijd anders te willen zeggen als iedereen. Het oude lofvers van Maynard dat "*geen sterveling sprak zoals hij*" wordt nu dagelijks tegen hem uitgespeeld. Weliswaar zijn er nog mensen die hem lezen; alleen durft niemand zijn stijl nog na te bootsen: alwie dat probeerde maakte zich bij iedereen belachelijk."
25. Fontenelle, *Op.cit.*, p. 260.
26. Boileau, *op.cit.*, p. 534. "Een eeuw van helden, zonder verwijfdheid en overdadige genoegens, waarin iedereen zichzelf behielp en zichzelf aankleedde en die daardoor nog naar de gouden eeuw bleef aarden."
27. Jean de la Bruyère, *Oeuvres complètes*, Paris, Gallimard, 1951, p. 32. "De natuur vertoonde zich bij hen in al haar zuiverheid en waardigheid. Men stond toen slechts in aanzien door zijn kracht of zijn deugd; men dankte zijn rijkdom niet aan ambten of aan jaargelden, maar aan akkers, kudden, kinderrijkdom en knechten. Alle voedsel was nog gezond en natuurlijk: de vruchten van de aarde, de melk van het vee en van de schapen ..."
28. De bekende Franse antropoloog Louis Dumont wijdde een belangrijk deel van zijn oeuvre aan die compensaties. Het moderne individualisme blijkt dan "perpétuellement et irrémédiablement hanté par son contraire" (L.Dumont, *Essais sur l'individualisme. Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne*, Paris, Seuil, 1983, p. 28).
29. Fénelon, *Lettre à Houdar de la Motte in Oeuvres complètes*, Toulouse, 1810, t.3, p. 420. Cf. ook id., *Lettre à l'Académie*, Genève, Droz, 1970, pp. 137-142.
30. Cf. vooral in die zin het standaardwerk van Jean Dagen, *L'histoire de l'esprit humain dans la pensée française de Fontenelle à Condorcet*, Paris, Klincksieck, 1977.
31. Voor meer bijzonderheden over die bewerking, cf. Gérard Genette, *Palimpsestes*, Paris, Seuil, 1982, pp. 360-365.

32. Fénelon *Lettre à l'Académie*, op.cit., p. 143. De vergelijking moet Fénelon nauw aan het hart gelegen hebben. Ze komt al voor in zijn eerste jeugdwerk, de *Dialogues sur l'éloquence* en in zijn *Discours de réception à l'Académie française*. Cf. Fénelon, *Oeuvres*, Paris, Gallimard, 1983, t.1, pp. 55 en 536.
33. Fénelon *Lettre à l'Académie*, op.cit., pp. 143-144. "De uitvinders van de bouwstijl die wij *gothisch* plegen te noemen - en die naar men zegt uit Arabië stamt - dachten ongetwijfeld dat ze de Grieken voorbijgestreefd hadden. In een Grieks bouwwerk vindt men geen enkele versiering die alleen maar decoratief bedoeld is; de elementen die het gebouw moeten stutten of afdekken, de zuilen en de daklijsten, zijn enkel bevallig omdat ze zo mooi geproportioneerd zijn. Alles is er eenvoudig, alles kent er maat, alles houdt zich bij zijn functie. Men ziet er niets gewaagds, niets is er opzichtig of grillig. De verhoudingen zijn zo zorgvuldig uitgebalanceerd dat niets er bijzonder groot lijkt, hoewel alles er groot is."
34. Id., *ib.*, p. 144. "De gothische architect bouwt integendeel een immens gewelf dat tot de wolken reikt en laat dat rusten op heel ranke zuilen. De hele zaak lijkt te zullen instorten, maar ze blijft eeuwenlang overeind. Alles zit vol vensters, roosvensters en pieken. De steen is verknipt alsof het karton was. Alles is open, alles hangt in de lucht. Lag het niet voor de hand dat de eerste gotische architecten trots dachten dat ze met hun bravourestukjes de Griekse eenvoud overtroffen hadden?"